

Historische moordkruisen in Nederland

“Bid voor die sele”

Historische moordkruisen in Nederland

René ten Dam

Historische moordkruisen in Nederland

“Bid voor die sele”

Auteur: René ten Dam

Fotografie: René ten Dam, Arjan de Klerk

Fotobewerking en coverontwerp: Geerke Vermeulen fotografie

Tekstredactie: Leon Bok, Tonny ten Dam

Omslagfoto: ‘Steenen kruis op de Eikelhof, Olst’

ISBN: 9789402157833

© 2017 René ten Dam

Eerste editie februari 2017

Tweede editie april 2017

Inhoud

1	Inleiding.....	5
---	----------------	---

Deel I

2	Het gebruik van kruisen.....	10
2.1	Het kruis als christelijk symbool	10
3	Soorten kruisen.....	13
3.1	Indeling op motief.....	13
3.2	Indeling op materiaalgebruik en locatie	15
3.3	Stenen kruisen in Nederland.....	16
4	Kruisplaatsing in Nederland	18
5	Verzoening en het gebruik van kruisen.....	23
5.1	Bidden voor de ziel.....	24
5.2	Zoenkruisen.....	25
5.3	Over de grens.....	27
6	Moordkruisen	28
6.1	Grondkruisen	29
6.2	Moordkruisbomen	32
7	Verdwenen moordkruisen	35
8	Moordkruisen als funerair object	38
9	Wel of geen moordkruis?	40
10	Bokkenrijderskruisen	43
11	Oorlogskruisen.....	45
12	Moordkruisen na 1945	47

Deel II

13	De Moordkruisen.....	50
13.1	Moordkruis Van Tienhovenmolen (1417) - Wolfshuis.....	50
13.2	Moordkruis Van Ghelabeck (1467) - Grubbenvorst	52

13.3	Steenen kruis op de Eikelhof (1493) - Olst	54
13.4	Moordkruis bij de Linge (±1500) - Elst	58
13.5	Luyskruys (± 1500) - Venlo	60
13.6	Moordkruis Otto van Scherpenzeel (1527) - Rumpt	63
13.7	Steenen kruis (1542) - Afferden	67
13.8	Stenen Kruis van Klingelbeek (1570) - Doesburg	69
13.9	Kruis Maecke Koeckarts (1653) - Mechelen	73
13.10	Moordkruis Von Huckelhoven (1673) - Doenrade	74
13.11	Steinen kruûs (1719) - Tungelroy	78
13.12	Kruis in 'De Moardkoel' (1740) - Susteren	82
13.13	Moordkruis in Mesch (± 1750) - Mesch	84
13.14	Kruis op de Verlorenkost (1753) - Gulpen	88
13.15	Moordkruis Stekstraat (± 1800) - Baexem	91
13.16	Moordkapel (1806) - Maasband	93
13.17	Moordkruis van Heugem (1814) - Maastricht	94
13.18	Moordkruis Lois Winandus Plum (1818) - Schinnen	98
13.19	Moordkruis Giovanni Castiglione (1838) - Oirschot	100
13.20	Mathieu Wijnands (1859) - Eckelrade	103
13.21	Kruis op de Heide (1864) - Roggel	106
13.22	Tissekruûs (1875) - Stramproy	110
13.23	Moordkruis "Wiette Päölkes" (1892) - Eijsden	111
13.24	Moordkruis Anna Houben (1893) - Putbroek	114
13.25	Moordkruis Klingendalerbösj (1896) - Reijmerstok	117
13.26	Moordkruis Op de Kemp (± 1900) - Maasbree	121
13.27	Wegkruis Terlinden (1908) - Wijnandsrade	124
13.28	Moordkruis Christiaan Cuijpers (1917) - Ittervoort	126
13.29	Moordkruis Nelleke Theunissen (1918) - Haelen	128
13.30	Russenkruis (1918) - Vijlen	131

13.31	Moordkruisen Putbroek (1931) - Mariahoop	135
13.32	Moordkruis Hubert Baggen (1934) - Vaals	145
13.33	Moordkruis Huize Tieder (1936) - Merkelbeek.....	147
14	Grondkruisen	152
14.1	Poepekrús (1580) - Kootstertille.....	152
14.2	Poepekrús (-) - Jistrum.....	153
14.3	Poepekrús (1783) - Burgum.....	153
14.4	Poepekrús (1875) - Bakkeveen	155
14.5	Johannes Ledeboer (1780) - Zuidlaren.....	156
15	Moordkruisbomen	160
15.1	Ria Pagie en Annie Remken (1941) - Oirschot en Moergestel.....	160
Nawoord.....		166
Dankwoord.....		168
Bibliografie.....		170

1 Inleiding

Bermmonumenten. We kennen ze allemaal wel. Kleine monumentjes langs de weg, soms tegen een boom of bij de waterkant van een kanaal. Je vindt ze op plaatsen waar iemand tragisch om het leven is gekomen, meestal als gevolg van een verkeersongeval. Soms plaatsen nabestaanden dan een monument ter nagedachtenis. Vaak zijn dat tijdelijke monumentjes, maar soms hebben ze ook een permanent karakter, afhankelijk van lokale wetgeving en vooral ook gebruiken. Een dergelijke gedenkplek wordt op heel verschillende manieren ingevuld. Wanneer het kinderen of jonge mensen betreft, zie je vaak knuffeldieren en tekeningen. Bij volwassenen zijn het meestal bloemen en planten. Soms brandt er een kaarsje in een houder. Permanente bermmonumenten kunnen van graniet zijn gemaakt, maar ook heel eenvoudig van hout. Soms is het monumentje een simpele tegel of een kleine staande steen. En soms is het een kruis.

Wat weinig mensen zich realiseren en waar media helaas weinig aandacht aan besteden is dat dergelijke monumenten passen in een eeuwenoude traditie. Het plaatsen van een monument of gedenkteken op de plek waar iemand om het leven is gekomen is niet iets van de laatste jaren, hoe vaak je dat ook leest. Wellicht speelt hierbij een rol dat de dood na decennia weer een gespreksonderwerp is geworden. Immers vanaf de jarig dertig van de twintigste eeuw was de dood een onderwerp waar men het liefst niet over sprak. Je ziet het terug in de monotone grafmonumenten uit die periode en de zakelijke aanleg van begraafplaatsen na de Tweede Wereldoorlog. En de verbeelding van de herinnering werd ook zakelijk en ietwat saai. Sinds de jaren negentig zien we dat de rouwbeleving ontdooit is, mede door de komst van het internet. Rouwen moet mogen en rouwen vindt meer plaats in de openbaarheid, niet alleen op de begraafplaats, maar zoals in het geval van ongevallen ook door middel van herdenkingsplekken als bermmonumenten.

Ik heb twee bewuste herinneringen aan herdenkingsmonumenten. De eerste is het oorlogsmonument op de begraafplaats waar destijds mijn oma werd begraven. In één van de graven in het monument ligt de buurman van mijn moeder begraven. Als kleine jongen was dat een spannend verhaal. Nu weet ik dat mijn moeder het schot waardoor haar buurman om het leven kwam nog steeds kan horen. De tweede herinnering is van het eeuwenoude kruis

dat bij een boerderij in Olst in een weiland staat. Ik kwam er langs op zondagse fietstochtjes met mijn ouders. Het had bijna iets magisch, een dergelijk groot stenen kruis midden in het weiland. Dat het zou gaan om de plek waar iemand was vermoord maakte het verhaal alleen maar geheimzinniger. Toen ik wat ouder werd, las ik dat de duivel een rol speelde in het verhaal. Het mysterie van het kruis bleef altijd in mijn hoofd hangen en toen ik later met mijn interesse voor de geschiedenis van de dood een website begon over begraafplaatsen en kerkhoven in Nederland bedacht ik mij dat ik ook graag iets wilde doen met het kruis in Olst. Maar het was lastig om dat kruis in te passen binnen de kaders van Nederlandse dodenakkers. De gedachte aan dat kruis hield mij echter altijd in zijn greep. Terwijl ik mij door de jaren verdiepte in het onderwerp ontdekte ik raakvlakken met zoenkruisen en memoriekruisen. En omdat ze een directe verwijzing zijn naar de dood hebben de kruisen door hun betekenis een funerair karakter, hoewel er bij dergelijke kruisen zelden iemand begraven ligt.

Verantwoording en afbakening

Het boek is opgedeeld in twee delen. Het eerste deel biedt het kader voor het tweede deel, de beschrijvingen van de moordkruisen. Deel I begint met een introductie over de oorsprong van het gebruik van kruisen, waarna ik inga op de verschillende soorten kruisen, de naamgeving daarvan en het materiaalgebruik. Vervolgens bespreek ik de geschiedenis van het plaatsen van kruisen in Nederland. Om inzicht te geven in het gebruik van moordkruisen is het belangrijk om stil te staan bij het laatmiddeleeuwse recht, waarin verzoening een belangrijke rol speelde. We zullen zien dat het gebruik van moordkruisen zijn oorsprong vindt in de zoenprocedure waarbij soms een zoenkruis geplaatst moesten worden door de dader. Daarna laat ik zien dat we in Nederland verschillende typen moordkruisen kennen. Tijdens het onderzoek voor dit boek kwam ik naast staande kruisen nog twee types kruisen tegen, namelijk grondkruisen en boomkruisen, of beter moordkruisbomen. In die gevallen wordt een aantal moorden herinnerd door het uitgraven van een kruis in de grond dan wel door een uitgesneden kruis in een boom. Misschien discutabel voor de kruisenpurist, maar ik heb gemeend deze typische verschijningsvormen ook te moeten opnemen in een boek over historische moordkruisen. De moordkruisbomen die ik beschrijf stammen uit 1941, maar zijn voorsnog de enige niet-oorlogsgerelateerde moordkruisen uit die periode. Opvallend genoeg vergroot de opname van de grondkruisen het verspreidingsgebied van moordkruisen aanzienlijk. De moordkruisbomen

zijn te vinden in Noord-Brabant, waar ook meerdere moordkruisen te vinden zijn, terwijl de grondkruisen te vinden zijn in Friesland en Drenthe. Vervolgens bespreek ik kort drie kruisen die later zijn opgericht op plaatsen waar vroeger bokkenrijders zouden zijn berecht. Ook sta ik stil bij de Tweede Wereldoorlog die aanleiding gaf tot het oprichten van duizenden oorlogsmonumenten in Nederland, waaronder vele kruisen. Tot slot bespreek ik een aantal naoorlogse moordkruisen. Deel II van het boek bevat de beschrijvingen van de kruisen. De volgorde is chronologisch, waarbij ik eerst de staande kruisen behandel, vervolgens de grondkruisen en tot slot de moordkruisbomen. Ik besluit met een kort nawoord en een dankwoord.

De afbakening van het boek was een geleidelijk proces. Zoveel kruisen en bijna net zoveel verhalen. In eerste instantie was de gedachte om naast moordkruisen ook een overzicht van vooroorlogse memoriekruisen op te nemen, maar dat bleek niet realistisch. Omdat het er zoveel zijn, zou het meer een opsomming van kruisen worden, waarbij de focus van het boek op de moordkruisen zou ondersneeuwen. Het doel is hier niet om volledig te zijn als het gaat om de geschiedenis van het gebruik van kruisen in het algemeen. Ik ga daar wel op in, maar vooral om een context te scheppen voor de moordkruisen. Het begrip moordkruis heeft in ieder geval ook een toelichting nodig, want wat is nu precies een moordkruis? En wat is een zoenkruis? Van een aantal kruisen werd al snel duidelijk dat het helemaal niet vaststaat of het daadwerkelijk ook zoen- of moordkruisen zijn, hoewel ze soms wel zo worden omschreven. Sommige kruisen bleken ongevalskruisen te zijn. Een kruis een moordkruis noemen is nu eenmaal spannender en spreekt meer tot de verbeelding dan het een ongeluiskruis noemen of gewoon een grenskruis. Dat het soms onduidelijk is wat de oorsprong van een kruis is, is op zich niet vreemd. Veel informatie over moordkruisen en andere memoriekruisen is bewaard gebleven door mondelinge overlevering in de vorm van sagen en legenden. Dat is misschien deels ook wel de charme van het onderwerp. De beschreven 'waarheden' over een kruis willen daardoor ook nog weleens verschillen. Ik heb geprobeerd alle bekende moordkruisen die dateren van voor 1940 in kaart te brengen. Ik heb in dit boek die kruisen opgenomen waarvan het zeker is dat het moordkruisen zijn of waarvan het hoogstwaarschijnlijk is. En dan nog blijft er een aantal onzekerheden over, vooral over de oudste kruisen waarvan geen of nauwelijks bronmateriaal voorhanden is. Een aantal van de kruisen die de schifting niet hebben overleefd, bespreek ik kort in het hoofdstuk 'Wel of geen moordkruis?'. Ook

heb ik op een uitzondering na geen grafkruisen op kerkhoven opgenomen. In de eerste plaats omdat ik geen aanwijzingen heb gevonden dat er in Nederland nog zoenkruisen op kerkhoven bestaan, maar daarnaast omdat grafkruisen van slachtoffers van moord buiten bestek van het boek vallen.¹ Die uitzondering zit in het feit dat de betreffende kruisen ‘moordkruisen’ genoemd worden, maar eigenlijk de grafkruisen zijn van de desbetreffende slachtoffers. Verwarrend? Lees het verhaal over de heks van Merkelbeek in dit boek.

Voor dit boek heb ik mij beperkt tot Nederland. In de ons omringende landen zijn nog veel meer zoen- en moordkruisen terug te vinden. Vooral in Duitsland zijn er veel publicaties verschenen over kruisen en hun verhalen. Zo kocht ik in 2015 in Weimar het net verschenen *Thüringen Steinkreuzsagen und Steingeschichten*, een boekje vol met legenden en andere verhalen over stenen kruisen. In Nederland is over het gebruik van kruisen in het landschap beperkt gepubliceerd, laat staan over historische stenen kruisen en moordkruisen. Een aantal belangrijke publicaties is afkomstig van de Stichting Kruisen en Kapellen Limburg, waaronder het jubileumboek dat ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van de stichting in 2004 verscheen. Daarnaast zijn de publicaties van Godfried Egelie (1927-2007) een waardevolle bron van informatie.

Het onderwerp moordkruisen is klein, maar boeiend en spreekt menigeen tot de verbeelding. Niet voor niets maken sommige kruisen een belangrijk deel uit van de lokale folklore, zoals in Olst. En is het zogenaamde Luyskruys in Limburg misschien wel één van de meest beschreven kruisen. Voor tal van kruisen is er nog het nodige archiefwerk te doen, vooral als we het hebben over die kruisen van vóór 1700 waarvan tot op heden weinig tot geen bronmateriaal bekend is. Ik heb geprobeerd zoveel mogelijk informatie te verifiëren met meerdere bronnen. Daarvoor maakte ik gebruik van internet, waar tal van archieven veel materiaal beschikbaar hebben gesteld en waar veel toegangen tot archieven zijn te vinden, waarna ik vervolgonderzoek deed. Ik bezocht alle besproken moordkruisen in 2015 en 2016 minimaal één keer, zodat ik mijn eigen ogen kon zien hoe de kruisen erbij stonden of lagen.

¹ Een voorbeeld van een kruis op het graf van een slachtoffer van moord is het grafmonument voor Marietje Kessels, die in augustus 1900 dood werd gevonden in het verwulfsel van een Tilburgse kerk. Zie ook: <http://www.dodenakkers.nl/artikelen/moord/549-marietje-kessels.html>

Daarnaast bezocht ik nog honderden andere kruisen als referentie. Voor het onderzoek van het boek heb ik ook veel gebruik gemaakt van kennis binnen verscheidene historische verenigingen, aangezien kruisen typische heemkundige onderwerpen zijn. De kennis over specifieke kruisen is versplinterd over vooral uitgaven van lokale historische verenigingen en een beperkt aantal boeken. Over sommige kruisen blijkt uiteindelijk lokaal weinig meer bekend dan door mondelinge overlevering bewaard is gebleven. De belangrijkste geraadpleegde bronnen en literatuur worden vermeldt in voetnoten, soms met een toelichting. Daarnaast bevindt zich achter in het boek een algemene bibliografie. Deze publicatie is geen wetenschappelijke uitgave, maar is vooral bedoeld om het onderwerp onder de aandacht te brengen.

Mist u een kruis, bent u het niet eens met de selectie die voor het boek is gemaakt, of heeft u aanvullingen op een beschrijving? Dan hoor ik het uiteraard graag. Als u dan zo vriendelijk zou willen zijn mij een berichtje te sturen (info@bureau-funeralia.nl), dan zou ik u heel dankbaar zijn. Aanvullingen zullen in eerste instantie verschijnen op mijn eigen website (<http://www.bureau-funeralia.nl>) en in een later stadium in een volgende editie van het boek worden opgenomen.

René ten Dam

Februari/april 2017, IJsselstein

Deel I

2 Het gebruik van kruisen

Het landschap om ons heen beweegt. Niet zo snel als wij, maar trager en daarbij neemt het de sporen op die wij achterlaten. Daarmee cultiveren wij het landschap, bewust en onbewust. Het landschap bepaalt mede onze beleving van het verleden, maar bevat ook objecten waar we soms vervreemd van zijn geraakt, zoals kruisen. Bijvoorbeeld omdat ze zich letterlijk buiten onze belevingswereld bevinden langs oude vergeten landwegen die vroeger essentieel waren om te reizen, maar nu zijn vervangen door asfaltwegen waar vandaan de snelle reiziger nauwelijks notie heeft van de details in dat landschap. Toch zien we langs de snelweg ook nog wel eens een klein bermmonumentje, bijna verborgen in het hoge gras. Zonder uitzondering zijn het herinneringen aan tragische ongevallen ter plekke. De meeste 'bermmonumenten', als we de oude kruisen heel even ook zo noemen, vinden we echter ver weg van de snelweg. De meeste monumenten langs velden en wegen vindt je in Nederland waarschijnlijk in Brabant en Limburg, vooral omdat daar vanuit de katholieke traditie meer monumenten in de vorm van kruisen, maar ook kapellen en andere religieuze objecten zijn geplaatst. Voor een bewoner uit de andere provincies zal er in zijn of haar beleving in de zuidelijke provincies op elke hoek van de straat een kruis of een kapel staan.

2.1 Het kruis als christelijk symbool

Kruisen zijn geen christelijke uitvinding. Betekenis in het christelijke geloof kreeg het kruis door de kruisiging van Christus. Voor de Romeinen was het fysieke kruis vooral een eenvoudig strafwerktuig. Voor christenen werd het kruis door de dood van Christus echter een belangrijk symbool. Christus stierf aan het kruis voor hun zonden, waarmee zij toegang tot God kregen. Als een reactie op het docetisme, waarbij Christus slechts in schijn een menselijk lichaam had aangenomen en ook slechts in schijn aan het kruis was gestorven, kreeg het lijden en de dood van Christus aan het kruis een prominente plaats in de geloofsbelijdenissen van de vroege kerk. In de vierde eeuw, ten tijde van keizer Constantijn, kregen de christenen bovendien de

ruimte om hun eigen beeldtaal te ontwikkelen. Waarschijnlijk ontstond in die periode ook de mythevorming rondom het kruis, doordat volgens de overlevering de moeder van Constantijn fragmenten van het kruis zou hebben teruggevonden.²

Soms wordt gedacht dat de weidse verspreiding van kruisen vroeger niet beperkt was tot Limburg en Brabant, maar dat kruis in heel Nederland veelvuldig voorkwamen, maar daar is geen enkele aanwijzing voor. Die gedachte wordt deels gevoed door bijvoorbeeld Ad. Welters, die ons in 1929 door middel van zijn publicatie 'Het Limburgsche Veldkruis' liet geloven dat er in Romeinse tijden inderdaad op elke hoek van de straat een heiligdom stond waar ze de heidense Germaanse heiligdommen vervingen.³ Na de Romeinse tijd zouden die heiligdommen zijn vervangen door kruisen.⁴ Afgezien van het feit dat de Romeinen nooit echt zijn doorgedrongen tot de bovenste helft van Nederland, is het meeste kleine religieuze erfgoed dat Limburg en een groot deel van Noord-Brabant tegenwoordig kent afkomstig uit de negentiende en twintigste eeuw toen het katholicisme zich als het ware bevrijdde van de protestantse ketenen. Welters baseerde zijn aanname dat christelijke kruisen bij kruispunten van belangrijke wegen de opvolgers waren van Romeinse altaren, waarschijnlijk op een onjuiste interpretatie van een bepaling van het Concilie van Soissons van 744. Daarin wordt echter geen melding gemaakt van een algemeen gebruik van kruisen, maar wordt het gedrag veroordeeld van een kerkleider, genaamd Albertus, die de plattelandsbevolking opriep niet meer naar de kerk te gaan, maar om samen te komen bij kruisen en gebedshuisjes die hij had opgericht. Volgens het concilie moesten de kruisen van Albertus verbrand worden (waarmee we kunnen aannemen dat deze kruisen waarschijnlijk van hout waren gemaakt). De vraag is overigens of Albertus actief was in onze regionen, zodat het onwaarschijnlijk is dat er in die vroege periode hier kruisen te vinden waren langs de wegen.⁵

² Nissen, Peter; 'Weg- en veldkruisen in Limburg' in: *Monumenten van vroomheid – Kruisen, kapellen en vrijstaande heiligenbeelden in Limburg*, Peter Nissen en Koos Swinkels (red.) (2004) 14 e.v.

³ De publicatie verscheen in 1929 eerst als 'Het Limburgsche veldkruis in zijn verschillende bestaansvormen vergeleken met het veldkruis in de naburige landen' in *Publications de la Société Historique et Archéologique dans le Limbourg* (of kortweg *Publications*), nog hetzelfde jaar verscheen het in boekvorm.

⁴ Welters, Ad; *Het Limburgsche veldkruis in zijn verschillende bestaansvormen vergeleken met het veldkruis in de naburige landen* (1929) 44 e.v.

⁵ Egelie, Godfried C.M. Egelie; *Gietijzeren wegkruisen in Limburg* (1983) 10-13

Voor nu wordt aangenomen dat de oudste nog bestaande christelijke kruisen de Ierse of Keltische hoogkruisen zijn die bij middeleeuwse kloosters aldaar werden geplaatst. Sommigen zouden stammen uit de zevende eeuw. In de twaalfde eeuw werd ook in Ierland het Latijnse kruis de gangbare vorm. Toen rond 800 de kerstening van Nederland vanuit Engeland begon, zijn er wellicht ook kruisen geplaatst. Mogelijk waren die kruisen van hout, maar daarover zijn geen bronnen bekend. De oudste stenen kruisen in het tegenwoordige Nederland stammen vermoedelijk uit de vijftiende eeuw. In het Duitstalige gebied zijn voorbeelden bekend uit de dertiende eeuw.⁶

⁶ <http://www.suehnekreuz.de/> (geraadpleegd 28-12-2016)

3 Soorten kruisen

Voordat we verder ingaan op de geschiedenis van kruisplaatsing in Nederland en moordkruisen in het bijzonder, is het belangrijk de verschillende soorten kruisen te onderscheiden.

3.1 Indeling op motief

Voor onderzoek naar de cultuurhistorische context en de religieuze indeling worden de kruisen ingedeeld op motief van plaatsing. De meeste gehanteerde indelingen zijn die van Welters (1929), Nackaerts (1950) en Egelie (1983). Echter zoals Peter Nissen terecht opmerkt, is niet altijd te achterhalen wat het oorspronkelijke motief is geweest.⁷ We zullen dit verderop bij de besprekingen van de verschillende moordkruisen meerdere malen terugzien. Daarnaast speelt ook mee dat zelden het oorspronkelijke kruis is overgeleverd. Vaak hebben we te maken met een tweede, derde of soms nog latere generatie van het kruis, zeker als het gaat om niet-stenen kruisen. Ook dit zien we terug bij de moordkruisen. Tot slot komt het in zeker één geval voor dat men opgelucht is dat de oorspronkelijke betekenis van een kruis zo goed als verloren is gegaan. Dit is het geval bij het 'Wegkruis Terlinden', dat waarschijnlijk van oorsprong een moordkruis is.

In 1929 kwam Welters tot een indeling in dertien groepen, waarin een zekere overlap zat. Dat maakt de indeling zeer lastig te gebruiken, hoewel de gehanteerde begrippen nog vele jaren navolging vonden. In 1950 kwam de Vlaamse pater Florentius Nackaerts tot een meer overzichtelijke indeling, waarin hij de kruisen verdeelde in vier families: I. Geloofskruisen; II. Memoriekruisen; III. Kerkhofkruisen en IV. Rechtskruisen en zoenkruisen.⁸ De door Nackaerts voorgestelde indeling is buiten Limburg weinig bekend in Nederland, maar de indeling van Godfried Egelie uit 1983 borduurde daar op voort en wordt tegenwoordig het meest gebruikt. Egelie stelde een vereenvoudigde indeling voor die in de basis goed hanteerbaar is: I.

⁷ Nissen, Peter; 'Weg- en veldkruisen in Limburg' in: Monumenten van vroomheid – Kruisen, kapellen en vrijstaande heiligenbeelden in Limburg, Peter Nissen en Koos Swinkels (red.)(2004) 19

⁸ Ryserhove, Alfons en Romano Tondat, 'Openluchtkruisen in en om het Meetjesland' in: *Ons Meetjesland* (1985, 18de jaargang, nr. 4); oorspronkelijk 'Bijdragen tot de geschiedenis van de openluchtkruisen', Florentius Nackaerts in: *Het Oude Land van Loon*, jaargang V, afl. 6 (nov.-dec. 1950), blz. 173-183

Rechtskruisen; II. Memoriekruisen en III. Vroomheidskruisen. Vooral de eerste twee groepen zijn voor ons van belang. Onder vroomheidskruisen verstaat Egelie verschillende categorieën, die ik slechts kort noem. Als eerste zijn er de devotiekruisen, die worden opgericht zonder speciale aanleiding maar vooral een uiting zijn van het katholieke geloof. Daarnaast zijn er de dankbaarheidskruisen, geplaatst na bijvoorbeeld genezing van een ziekte of die na de Tweede Wereldoorlog zijn opgericht als dank voor het overleven van die oorlog. Ook tot deze groep behoren de hagelkruisen, die worden opgericht te midden van akkers en weidegronden. Bij die kruisen wordt gebeden opdat de oogst gespaard blijft van rampen en plagen.⁹ Ook fungeren hagelkruisen vaak als keerpunt voor een processie. De groep vroomheidskruisen is eigenlijk een verzameling van kruisen die niet in de eerste twee hoofdgroepen vallen. De groep rechtskruisen omvat een tweetal subcategorieën. Zo zijn er de kruisen die plekken markeren waar kerkelijk of wereldlijk recht werd gesproken, waaronder Egelie ook de grenskruisen schaaft die in combinatie of ter vervanging van grenspalen werden gebruikt. Daarnaast zijn er de zogenaamde zoenkruisen die werden geplaatst als onderdeel van de zoen, oorspronkelijk een vorm van private rechtspraak, maar die in de middeleeuwen een formeel karakter kreeg zoals we later zullen zien. De derde groep betreft memoriekruisen. Hieronder worden kerkhofkruisen en grafkruisen verstaan, maar ook missiekruisen, kruisen die werden geplaatst ter herinnering aan een bezoek van enkele priesters, meestal paters redemptoristen, aan een parochie of dorp. Dat bezoek diende vooral om de mensen dicht bij het geloof en de kerk te houden.¹⁰ Deze missiekruisen stammen vaak uit de negentiende eeuw en begin twintigste eeuw. Een andere belangrijke subcategorie betreft de moordkruisen, die werden opgericht naar aanleiding van een moord of doodslag. Over de nuances en de juistheid van de term moordkruis komen we nog uitgebreid terug. Veel voorkomende memoriekruisen zijn ongelukskruisen, opgericht op de plek van een noodlottig verkeersongeval of een verdrinking. In Limburg kennen we ook meerdere voorbeelden van memoriekruisen op plaatsen waar iemand plots dood is gebleven, bijvoorbeeld door een hartaanval. De groep memoriekruisen omvat veruit de grootste groep kruisen.

⁹ Egelie, Godfried C.M.; *Gietijzeren wegkruisen in Limburg* (1983) 98-100

¹⁰ Renes, Hans; 'Kruisen in het landschap' in: *Monumenten van vroomheid – Kruisen, kapellen en vrijstaande heiligenbeelden in Limburg*, Peter Nissen en Koos Swinkels (red.)(2004) 160